

## פרק יב - ייחוד אחר החופה

א. המנהג פשוט אצל הספרדים ועדות המזרח שאין החתן והכלה מתייחדים אחר החופה, אלא רק לאחר סיום הסעודה בביתם. ואין לבן תורה ספרדי לשנות ממנהג רבותיו ואבותיו, שכבר כתבו גדולי האחרונים שמנהג מכווער הוא להתייחד מיד לאחר החופה. ואמנם יש מרבני האשכנזים הקוראים תגר על מנהגינו בזה, אך אינם משגיחים כי כך נהגו כל גדולי התורה וארזי לבנון הספרדים ויוצאי עדות המזרח מדורי דורות, ומנהג רבותינו בידינו. וכן כתבו

וכתב רבינו יונה (בריש ספר הידאה) שיתן אהבת הקב"ה בלבו שהיטיב עמו להחזיר נשמות לפגרים מתים, כי כמה שכבו על מטתם ולא קמו ר"ל.

והרב ראשית חכמה (דף קעז) כתב, דהקם בחצות לילה לעסוק בתורה צריך שיהיה לאהבת ה' דוקא, ולא לשום פניה, לזכות למעלות שנאמרו בו. וכמה מעלות טובות דזוכה מי שקם בחצות לילה, עלית על כולנה שעושים לו בריה חדשה, הדא הוא דכתיב ולא אמר איה אלוה עושי נותן זמירות כלילה (אויב לה). ועוד הן בה דזוכה למלכות הוא ובניו אחריו, דעל דא ירית דוד מלכותא ובנוי לעלמין לדרי דרין. [כף החיים שם].

ומסופר על הרב מטשעבין זצ"ל, שהיה נוהג לבחון ילדים בכל שבת על מה שלמדו בימי השבוע. ובאחד השבתות התדפק על דלתי ביתו אחד הילדים, וכאשר הדלת לא נפתחה הקיש עוד ועוד עד שהגאון מטשעבין קם ממטתו ופתח לו הדלת, והעיר לו בנחת, בני אם מקישים פעם ופעמיים ולא פותחים, צריך לחשוב אולי בעל הבית עלה על יצועו לנוח. הקשה הילד בתמימות, מה הרב ישן בשבת, העיד הרב מטשעבין כי מאז כבר לא ישן עוד בימי השבת. [ספר שאל אביך ויגדך]. וראה בשבח לימוד התורה בשבתות בבן איש חי (שנה ב' פר' שמות), ובפלא יועץ (ערך שבת), ובלב אליהו ח"א (במעשים והנהגות עמוד פו). ובבנין עולם (פרק מז), ובחוסן יהושע. ע"ש.

דכיון דס"מ יבוא לקטרג עליו, השכינה אין לה פנים של סניגוריא להשיב בעדו, דעומדת בדוחק ובצער, והבכח שלה מצטמצם ואינה נותנת כוחה לתחתונים כראוי, דהם בני האומה הישראלית. ע"כ.

ועוד כתב בספרו צוואה מחיים (אות יב): ומעיד אני עלי שמים וארץ, כי מיום דעתי עד יום היותי בן עשרים שנה, הייתי שוקד על לימודי ביום ובלילה, כלתי שום ביטול כלל, כי לא הייתי מתעסק בשום ענין מעניני העולם כלל. וע"ש בחומר עון ביטול תורה.

ובפלא יועץ (ערך שינה) כתב: אבל לא יגרה אדם את עצמו בשינה, ואף אם חבלי שינה נופלים עליו, ידחוק עצמו ויעמוד ויפיג על הרצפה וירחץ פניו עד אשר ירגיל את עצמו במיעוט שינה, כי ההרגל נעשה טבע. וידמה כמו שיש לו להרויח אלף אלפי דינרי זהב, שאינו תאב לישון ימים ולילות, על אחת כמה וכמה לעסוק בתורה ולעשות נחת רוח ליוצרנו, כי יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. ויבואו ימים שאין בהם חפץ, במתים חפשי, ויגום טובא, וכל אשר יחפוץ האיש יעשה, רק ראשיתו מצער וכל ההתחלות קשות עד אשר ירגיל, ולפום צערא אגרא.

ועוד מכואר בזה"ק (פר' אחרי דף סח) דמי שקם בחצות לילה לעסוק בתורה, מקיים מצות ואהבת את ה' אלהיך. ואמרו שם, מרחימותא דבעי בר נש דירחם לקודשא בריך הוא, הוא למיקם בכל ליליא לאשתדלא בפולחנא עד דיתער צפרא.

כמה גדולים, ומהם: המשאת בנימין, שיורי כנסת הגדולה, שער המלך, נהר פקוד, זבחי צדק, ועוד. וכן הנהיגו ראשי ישיבת פורת יוסף מוריניו הגר"ע עטייה, הגר"י צדקה, והגר"צ אבא שאול זצ"ל. ולכן אין לבטל המנהג שלנו, וכל המשנה ידו על התחתונה, ומוציא לעז על הקדמונים. [ועיקר הטעם, שהרי מנהג העולם דחופת נדה מהני, ודלא כהרמב"ם ומרן, ועיקר הייחוד על פי המנהג הוא פריסת הטלית מעל החתן והכלה, ובמקום מנהג לא אמרינן ספק ברכות להקל]. א)

### על חתן ספרדי שלא לעשות ייחוד אחר החופה

שהברכות לא יהיו אחר העשייה, אלא קודם. תדע, אטו חתן שדיבר דברים בטלים בין החופה לייחוד האם נימא דהוי הפסק בין הברכה למצוה, אטו חשיב כברכת לולב ומצה וכדומה. ועל כרחך דכיון שאין אנו מברכים בלשון אשר קדשנו במצותיו וצונו לקדש אשה, אין איסור לעשות הפסק בין הברכות לייחוד, וממילא גם אם יעשו הייחוד אחר שלש שעות למה יהיה הפסק, אכתי הוא קודם העשייה ולא אחר העשייה. והנה הרמב"ם (פ"י מהלכות אישות) כתב, שאם ארס אשה וכנסה לחופה, ולא בירך ברכת חתנים מברך אפילו לאחר כמה ימים. ואף על פי שהרמב"ם סובר שברכות האירוסין צריך לברך קודם הקידושיין, וכנ"ל, מכל מקום אם לא בירך קודם האירוסין מברך אפילו אחר כמה ימים. ועל כרחך דאין זה כמו שאר הברכות שמברך עליהם עובר לעשייתן, ואם בירך אחר העשייה הוא ברכה לבטלה. ועיין בב"ח (סי' סב) שכתב, דמה שמברכים שבע ברכות לאחר כמה ימים היינו מעמא שהרי מקיים מצות נישואין כל ימיו, ולכן יכול לברך ברכות הנישואין אפילו לאחר כמה ימים. ולסברא זו אין צריך לעשות ייחוד מיד אחר החופה, שהרי בלאו הכי יכולים לברך גם אחר הנישואין. ודו"ק.

א) הנה אף על פי שדעת רבינו האי גאון, ורבי יצחק בן מרון, ור' יוסף הלוי אבן מיגאש, והראב"ד, שאין חופה אלא הייחוד שמביא החתן את הכלה לביתו, וייתייחד עמה ויפרישנה לו, וכן פסק הרמב"ם (בפרק י' מהלכות אישות הלכה א'). וכן דעת מרן השלחן ערוך (סימן נה סעיף א'), מכל מקום המנהג פשוט אצל כל הספרדים שאין החתן והכלה מתייחדים מיד לאחר סיום השבע ברכות של הנישואין, אלא עושים הייחוד רק לאחר סיום הסעודה [שברך כלל מסתיימת בשעה מאוחרת בלילה]. ויש כמה טעמים למנהגינו זה:

א. לפי שאין ברכות הנישואין כברכת המצוות שצריך להיות עובר לעשייתן, אלא הרי הן כברכת השבת, וכל שנתייחדו אחר כך שפיר דמי. וכן כתב בתשובת רבינו אברהם בן הרמב"ם, שאין ברכות הנישואין אלא ברכות השבת. וכן כתב הר"ן (פסחים ז:), ומרן הבית יוסף (ריש סימן סב). וגם הרדב"ז בתשובה חלק א' (סימן מה) כתב, דלא בעינן ככהאי גוונא עובר לעשייתן, כיון דהווי ברכות השבת. וכן כתב בשו"ת שמחת יום טוב אלגאזי (סימן ט'). ע"ש.

ב. אף אי נימא דבעינן בברכות הנישואין עובר לעשייתן, הנה אין הכוונה שיהיה סמוך ממש, דאין זה כברכת המצוות, אלא העיקר הוא

ג. מרן הבית יוסף (סימן סב) כתב, דמה שאנו מברכים ברכות הנישואין קודם הנישואין ולא אחר כך כדי שיהיה עובר לעשייתן, והביא גם דברי הר"ן, דמאחר שברכות הנישואין הן ברכות השבה לפיכך לא בעינן שיהיו עובר לעשייתן. ומיהו כיון שהרמב"ם סובר דחופה היינו ייחוד ובעינן ייחוד הראוי לביאה, וכלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה, לכן מברכים קודם הייחוד. ע"כ.

ד. מפני שאנו מצרפים שיטה הסוברת שחופה אינה ייחוד. וכן כתב בספר משפט וצדקה ביעקב חלק ב' (סימן קפז). ע"ש. והיינו דפשוט המנהג דלא כהרמב"ם ומרן דסבירא להו דחופה היינו ייחוד, אלא החופה היא פריסת ידיעה על גבי הכלונסאות על החתן והכלה בשעת השבע ברכות תחת היריעה. ועל כרחנו לומר כן, דאם לא כן היאך אנו מברכים שבע ברכות אחר הסעודה קודם הייחוד, ואמאי מברכים ז' ברכות פעמיים, גם תחת החופה וגם אחר הסעודה, ועל כרחך דסומכים על הסוכרים דחופה היינו פריסת הכילה, ומימלא הוא כנשואה, ולכן בסעודה הראשונה מברכים שבע ברכות. [וראה בשו"ת יביע אומר חלק ה' (חלק אבן העזר סימן ח') מה שכתב ע"ז].

ומשם מורינו ראש הישיבה הגאון רבי עזרא עטייה זצוק"ל נאמר, שמנהג העולם דחופת נדה מהני, ודלא כהרמב"ם ומרן השלחן ערוך דסבירא להו דלא מהני חופת נדה וברכותיו הן ברכות לבטלה, [שהרי מצינו לכמה מנהגים שנהגו בהם דלא כמרן]. וגם המנהג פשוט הוא שהייחוד הוא פריסת ידיעה על גבי כלונסות, ודלא כהרמב"ם ומרן דהחופה היא ייחוד, ומנהגינו פשוט לברך שבע ברכות גם בכהאי גוונא, ובמקום מנהג לא אמרינן ספק ברכות להקל כנודע. וראה הדברים בירחון אור תורה חשון תשנ"ט.

והרבה גדולים העידו שאין מנהגינו להתייחד סמוך לשבע הברכות שתחת החופה, ומהם: המשאת בנימין (סימן צ'), שיעורי כנסת הגדולה (אורח חיים סימן שלט), ושער המלך (קונטרס חופת חתנים ס"ט). וכן העיד על המנהג הר"ג רבי אהרן בן שמעון בספר נהר

פקוד (אבן העזר דף מז) שטעם מנהגינו מפני שאנו תופסים עיקר כשיטה הסוברת שחופה אינה ייחוד. אך בשו"ת יביע אומר חלק ה' (חלק אבן העזר סימן ח') כתב שהטעם למנהגינו מפני שאנו מסתמכים על הייחוד בביתם של החתן והכלה המתקיים אחר סעודת הנישואין. וכתב שם שמנהגינו נכון וישר, והמערער על זה משתקין אותו בנוזפה שאינו חס על כבוד גדולי הדורות. ובפרט שהוא מנהג מכוער לעשות הייחוד בפרהסיא מיד אחר החופה, וכמ"ש כעין זה בערוך השלחן (סימן נה אות טו) שחופה היינו לשון כיסוי והבדל מאחרים, ובזה היא נשואה לגמרי, והביאה לא תעכב, והכל יודעים כלה למה נכנסה לחופה, אך אין צריך עדי ייחוד ועשרה אנשים לברכות נישואין, ושתיכף יבעול ומכוער הדבר, וכל מין חופה שנהגו לעשות זהו קנין הנישואין, כיון שכוונתם לנישואין ולהיות מובדלים מאחרים, שעומדים שניהם במקום אחד לשם נישואין, כגון שהוא מכניסה לביתו ומתייחד עמה, וכמ"ש הרמב"ם שאינו ייחוד וכו', ויראה לי שגם כוונת הרמב"ם שאינו ייחוד גמור שיהיו שניהם לבדם בחדר אחד, אלא שיתייחדו להיות ביחד כאיש ואשתו, ועומדים זה אצל זה ומברכין להם שבע ברכות. ע"כ.

ודי לנו שאין אנו מוחים באלה שעושים ייחוד מיד לאחר ברכות הנישואין, ומכריזים על זה בקולי קולות, ולא יבושו ולא יכלמו. אף שהכל יודעים כלה למה נכנסת לחופה, אבל מנהגינו יש לו יסודות נאמנים ע"פ הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים, ואין להוציא לעז על הראשונים. וכמבואר כל זה בשו"ת יביע אומר חלק ה' הנ"ל. [והגדילו עשות בכמה מקומות שחברי החתן נכנסים למקום הנשים עם החתן, כדי שילך עם הכלה לחדר ייחוד, והחתן תולך לשם עם הכלה יד ביד נגד כל חבריו הצעירים]. וכך היה המנהג אצל כל גדולי הדור הספרדים, כמו מורינו ראש הישיבה הגאון רבי עזרא עטייה זצ"ל, הגאון רבי יעקב עדס זצ"ל, ראשי הישיבה רבי יהודה צדקה, ורבי בן ציון אבא שאול זצוק"ל, ועוד.

ומה שאין מלוין את החתן והכלה לביתם אלא קרוביהם, ולכאורה היה צריך להזמין עדים לראות

רבי יששכר מאיר שליט"א בספרו שכר שכיר (סימן כב) בענין ייחוד החתן והכלה מיד אחר הנישואין, וזו לשונו שם: ובספר יביע אומר חלק ה' (חלק אבן העזר סימן ח') לידידינו הגאון מוהר"ר עובדיה יוסף הראשון לציון שליט"א, מכאן בארוכה ענין זה, ורוצה לומר, שסומכים על מה שהחתן והכלה מתייחדים בביתם בלילה, לאחר הסעודה, ועמד שם לבאר שכברכת הנישואין הואיל והיא ברכת השבח לא צריך שתהיה עובר לעשייתו, וכן עמד שם לבאר אף שבזמן שהולכים החתן והכלה אין שם בדרך כלל עדים כשרים, רק קרובי משפחה, מכל מקום מהני בן, שאין צריך עדים לחופה. וכדמוכח מתשו' מיימוני, ומדברי המאירי. וכן כתבו כמה אחרונים, בהם, האור שמח, הזבחי צדק, ועוד. ע"ש. והנה אף שלא צריך עובר לעשייתו בברכת השבח, מכל מקום צריך שהברכה תהיה סמוך למאורע שעליו מברך, כמו שפסק בשלחן ערוך (אורח חיים סימן רכו סעיף ג'), אם היה יושב בבית הכסא, ושמע רעמים, אם יוכל לצאת תוך כדי דיבור, יוצא ומברך. ואם לאו לא יברך. וכן כתב הר"ן (פסחים ז:). בביאור הירושלמי, ושמע מינה שדין סמוך למאורע בברכת השבח הוא לעיכובא. עכ"ד.

ועוד י"ל, דאף שבברכות השבח לא בעינן סמוך ממש למאורע, מכל מקום בעינן שיהיה ניכר על מה באה ברכת השבח, ובברקים ורעמים אם אינו מברך תוך כדי דיבור לא ניכר על מה מברך. ומשום הכי אמרו בירושלמי שאם עבר תוך כדי דיבור משמיעת הרעם, שוב לא יברך. מה שאין כן בנידון דידן דאף שהייחוד הוא אחר כמה שעות, בסיום סעודת החתונה, מכל מקום בשעת הברכה ניכר על מה באה ברכת השבח, אף שהייחוד יבוא אחר כך. וראה בפרי מגדים בפתיחה כוללת (הלכות ברכות אות יד) בטעמו של הירושלמי, שכתב בזה"ל: "דאין ניכר על מה מברך שכבר עבר ואין ניכר השבח". גם בשו"ת ברכת אברהם ח"ד (להג"ר אברהם מרדכי צרפתי, בן דורו של מרן הב"י, סימן קצא) כתב: ודעת הירושלמי נראה דבעו בהני תוכ"ד משום דאי לאו הכי נמצא שבשעת הברכה עבר עניינן

הייחוד, כי על ידו נגמר מעשה הנישואין, וכדקי"ל בעלמא הן הן עדי ייחוד הן הן עדי ביאה (גיטין פא:). וכ"פ הרמב"ם (פ"ג מהל' אישות ה"ה) לענין קידושי ביאה, שמתייחד עמה בפני ב' עדים ובא עליה. וכ"פ הטור והש"ע (בסי' לג). כבר כתב בשו"ת יביע אומר הג"ל (אות ה', ובמילואים דף שגב סע"ב) דנראה שבבניסה לחופה לא הצריכו עדים מאחר שכבר עשו הקידושין, מש"ה א"צ עדים לכך, ודוקא בקידושין בעינן עדים משום חב לאחרים (עין קידושין סה:). וכן מוכח מדברי הר"ש בר אברהם בתשו' מיימוני, ומדברי המאירי ריש כתובות שאין צריך עדים על הנישואין. וכ"כ להדיא כמה אחרונים, ומהם: האור שמח (פ"י מהל' אישות ה"ב). וע"ש בסוף דבריו. וע"ע בשו"ת ושב הכהן (סימן ל'), שקמנה שנתגדלה א"צ אפי' עדי ייחוד דבעדי נישואין א"צ עדי ייחוד. וכן בשו"ת זבחי צדק ח"ב (חאה"ע סי' ה), תפס בפשיטות שאין צריך עדים, ושהמנהג שנהגו כן במקום מסויים הוא מנהג ותיקין, וטוב ויפה. ע"ש. [ועי' במקנה בקונ"א סי' סא שנסתפק בזה, ובאבני מילואים סימן לח סוף ס"ק ז פשיטא ליה דבעי עדים. ועי' בספר תורת יקותיאל בתשובה שבסוה"ס סי' א'. ובערוה"ש סי' נה ס"ק טו]. ומ"מ המייחדים עדים כשרים יש להם ע"מ שיסמכו לחוש לכל הדעות. ע"ש. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי ח"ז (סי' י'). ע"ש.

והנה הדבר ידוע שמנהג הספרדים בכל הדורות שאין החתן והכלה מתייחדים לאחר החופה, אלא רק לאחר סיום הסעודה בביתם, ורק בשנים האחרונות החלו בחורים מבני עדות המזרח שלמדו בישיבות האשכנזיות לשנות ממנהג רבותינו הספרדים. והחלו גם הם לעשות ייחוד אחר החופה. והגדילו לעשות כמה ראשי ישיבות ספרדים, שמתנים את בואם לסידור קידושין בעשיית ייחוד אחר החופה. אולם הדבר ברור שאין לשנות ממנהג אבותינו שהוקבע על ידי גדולי הדורות. ומה שחששו שיהיו ברכות הנישואין עובר לעשייתן, הרי אין ברכות הנישואין בברכת המצוות שצריך לברך עליהם עובר לעשייתן, אלא הרי הם בברכת השבח.

וכבר כתבנו לעיל להעיר מכאן על מה שכתב הגאון

מכל וכל, אבל אם לא עבר עניינן יכול לברך אפילו לדעת הירושלמי. ע"ש. ומאחר שמצינו לגדולי רבני הספרדים שהעידו שכן פשט המנהג אצל הספרדים, שאין החתן והכלה מתייחדים אלא עד אחר הסעודה, ע"כ שסמכו על החילוק הנז'. וכן העידו על מנהגינו: **המשאת בנימין, שיירי כנסת הגדולה, שער המלך, נדר פקד**, ועוד. [וזכורני לפני יותר מארבעים שנה, שהיו עורכים חופות בשיבת פורת יוסף, בנוכחות ראש הישיבה <sup>מוריניו הגאון רבי עזרא עטייה זצ"ל</sup>, ושאר ראשי הישיבה וגדולי רבני הספרדים ע"ה, ולא היו עושים ייחוד אחר החופה, ואדרבה ראו בזה מנהג מכוער לעשות כן בפני קהל ועדה]. ושמעתי הכרח לפרש כן, שהרי מרן בשלחן ערוך (סימן רכו ס"ג) הביא להלכה דברי הירושלמי הנז' שאין לברך ברכת הרעם לאחר כדי דיבור, ואילו בטור אבן העזר (ריש סימן סב) כתב, מברכין ברכת חתנים קודם כניסה לחופה, וכתב מרן הכ"י וז"ל: ומש"כ רבינו קודם כניסה לחופה, כ"כ הרמב"ם בהלכות אישות (פ"י ה"ג), והטעם מבואר משום דכל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן. והר"ן כתב בפ"ק דפסחים (ד. ד"ה ולענין): אבל הרמב"ם כתב, שצריך לברך אותם קודם גישואין וכן דעת הרמב"ן ז"ל, ולא מפני שהיא בכלל מש"א כל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן, שהרי אלו ברכות השבח הם, אלא מפני שחופה ייחוד הוא ובעינין ראויה לביאה, וכלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה. ע"כ. וממה שהביא דברי הר"ן באחרונה משמע דהכי ס"ל. [וכמ"ש איהו גופיה בב"י אורח חיים (ס"ה תקטו סוף ס"ב) וז"ל: ומדכתב סברת רבינו יהודה לבסוף משמע דהכי ס"ל. ע"כ. וכ"כ כמה אחרונים כמוכא בשו"ת יביע אומר ח"ב (חאו"ח סי' יט אות א). ע"ש.]. וכ"כ בשו"ת יביע

אומר ח"ה (חאה"ע סי' ח אות ב) וז"ל: ונראה דמרן סבר וקיבל דעת הר"ן שברכות השבח הן. וא"צ עובר לעשייתן. ע"ש. והניף ידו שנית בח"ד (חאה"ע סי' ז אות ג). ע"ש. ואי נימא שאין זמן מוגבל לברכות השבח, היאך פסק מרן מש"א בירושלמי, אלא ודאי שגם לדעת הירושלמי אם ניכר על מה מברך מצי לברך.

וידידנו הרה"ג ר' שלמה זעפראני בירחון אור תורה (תשרי תשס"ה) העיר ע"ז מדברי הר"ן דבעינן עובר לעשייתן גם בברכות השבח. אלא דבלאו הכי אין המנהג כדברי הר"ן, דהא אנן מברכין ברכות השחר בביתכ"ג, אף שהחייב בהן היה קודם לכן, וכן בברכת אשר יצר המנהג שאין מקפידים להסמך לברך אשר יצר תוך כדי דיבור לנמילה, אלא או כדברי האחרונים שאפשר לברך אשר יצר עד חצי שעה, או כדברי הריטב"א בפסחים (מו.), שעד שיעור מהלך פרסה יכולים לברך אשר יצר. ועכ"פ אין המנהג כדברי המצריכים לברך ברכות השבח עובר לעשייתן.

ותמיהני [אחר המחילה מכ"ג], שלאחרונה יצא לאור קובץ מבקשי תורה (כג), ושם חזר ראש הישיבה הנ"ל, על כל דבריו הנ"ל, ולא השיב על הדחייה הנ"ל. וכאשר ביקר הגאון שליט"א בישיבתנו הקדושה "חזון עובדיה" ומסר שיעור בענין זה, אמרו לו את הדחייה הנ"ל, והוא שמע אותה, ועם כל זה חזרו הדברים ונדפסו באותו ירחון, בלא שום התייחסות לדחייה הנ"ל. וכל הרואה דבריו חושב שאכן נדחו דברי מרן אאמו"ר שליט"א בשו"ת יביע אומר מכח קושיא אחת שדחתה את כל דברי תשובתו, וזה אינו, כאשר ביארנו. ובפרט שכך היה מנהג גדולי התורה הספרדים, ועל כרחנו לתרץ כנו' כדי ליישב מנהגם של גדולי הדורות.

### על בן תורה ספרדי להתחזק במנהגינו, שנוסדו ע"פ גדולי תורה

לטעמך נהג שלא כהוגן, ונמצא אתה מוציא לעז על הקדמונים. ואכן אבותינו סיפרו לנו שכך היה מנהג כל גדולי התורה של הספרדים. וב"ה לא אלמן ישראל, ובכל הדורות היו לספרדים תלמידי חכמים גדולי תורה ענקי רוח, אלא שכמה מאחינו האשכנזים לא הכירו

וזכורני שמרן אאמו"ר שליט"א סידר קידושין לבן תורה אחד, ורבו [ספרדי] דרש ממנו שיעשה ייחוד מיד לאחר החופה, פנה אליו מרן אאמו"ר ואמר לאותו רב, אביך שהיה תלמיד חכם מגדולי התורה הספרדים, הרי לא עשה ייחוד בחופתו לפני עשרות שנים, ואם כן

## פרק יג - כיסוי ראש לכלה

**א. אין הכלה חייבת לכסות את ראשה מיד לאחר שבע ברכות שתחת החופה, מפני שעדיין דינה כארוסה עד אחר הייחוד, לפי מנהגינו שאין מתייחדים אלא לאחר הסעודה. אבל למנהג האשכנזים צריכה הכלה לכסות את שערות ראשה מיד לאחר הייחוד. ובפרט לפי מנהגם שעושים ייחוד מיד לאחר החופה. א)**

אוצר החכמה

למנהגים שלנו] ולקיים: אל תטוש תורת אמן. וכמה חבל שאותם רבנים אין יודעים על גדלותם של גאוני הספרדים, כמו המאמר מרדכי, פתח הדביר, שרשי הים, מהר"ח פלאג'י, הרב יפה ללב, הרב זבחי צדק, הגרי"ח, ועוד גאוני עולם חריפים ובקיאים, אשר מפיהם אנו חיים. ובן תורה ההולך כפי מנהג הספרדים מקיים בזה ויגבה לבו בדרכי ה', להראות קבל עם ועדה שמנהגינו מיוסדים על פי גדולי עולם ולא צדיקים ומקובלים בלבד.

ובאחת החופות שמרן אאמו"ר השתתף, ביקשנו ממנו להזמין כעדים שני ראשי ישיבות, ובתחלה מרן ביקש להביא עדים אחרים, אך כאשר אמרנו לו שיש חשיבות שיהיו דוקא אלו העדים, מאחר שאין החתן עושה ייחוד אחר החופה, וגם עושה שבועה חמורה, ומקיים ויגבה לבו בדרכי ה', מיד הסכים לזה מרן אאמו"ר, וכן היה, שאותן ב' ראשי ישיבות גדולים בתורה שימשו כעדים בחופה של חתן שלא עשה ייחוד אחר החופה כלל, ונשבע שבועה חמורה, כדי להודיע ולפרסם שיסוד מנהגינו מבוסס על פי גדולי תורה וענקי הרוח.

ולא ידעו על רבים מהם, ויש מהם שסבורים שמנהג זה נוסד על ידי בעלי בתים ספרדים, שאינם בקיאים בהלכה. או שחולקים עליהם, ולכן מודיעים לתלמידיהם הספרדים, שלא יסכימו לערוך להם חופה וקידושין אלא אם כן יסכימו לעשות ייחוד אחר החופה. והגדיל לעשות ראש ישיבה אחד [משכ"י גוש שמונים בירושלים] שאמר בפני תלמידי ישיבתו, כי אצל הספרדים היו אכן צדיקים וחסידים, ומקובלים גדולים, אבל לא היו גדולי תורה המעמיקים בהלכה, אלא עסקו בהלכה באופן שטחי, ולכן אין לסמוך על מנהג רבני הספרדים גם לענין ייחוד שאחר החופה. וכאשר באו אלינו תלמידי אותה ישיבה וסיפרו לנו על הדברים הנ"ל, אחזנו בדרך השכנוע שעל אותו תלמיד לוותר על סידור הקידושין של אותו רב, ולא אלמן ישראל שרב אחר יסדר לו קידושין כפי מנהג הספרדים. וחבל שיש המזלזלים במנהגים שלנו, ולכן מכריחים אותנו לנהוג כמנהגם, כביכול אין לנו על מה לסמוך, ופסקה תורה ח"ו מהספרדים. ולכן צריכים לעשות כולם אגודה אחת להתאחד מסביב למנהגינו, [כל שיש יסוד וכסים איתן

### אם הכלה צריכה לכסות שערות ראשה אחר החופה

ונחלקו האחרונים בדיון הארוסה, האם חייבת לכסות את ראשה או לא, כי בשו"ת מהר"י הלוי (אחי הט"ז סי' ט) כתב לאסור בזה, והגאון רבי משה ישראל בח"ב (סי' ז) חולק עליו, והוכיח כן ממה שכתב השיטה מקובצת (כתובות טו:). וכן העלה השבועות יעקב חלק א' (סי' קנ). ואף על פי שהגרעק"א (מהדורא תנינא סי' עט), החמיר בזה, וכן העלה להחמיר בשו"ת מים רבים, ועוד. ומכל

**א)** בכתובות (עב.) יוצאה וראשה פרוע דאורייתא הוא, דכתיב ופרע את ראש האשה, ותנא דבי רבי ישמעאל אוהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש. וכ"ז אינו אלא לנשים נשואות, אבל נערות רווקות שלא נישאו מעולם, כבר נתבאר בשו"ת יביע אומר חלק ו' (אורח חיים סימן טו אות יא) שאינן צריכות לכסות את ראשן. אלא שבעת החופה לאחר הקידושין דינה כארוסה,

**ב.** מעיקר הדין היה מקום להתיר לכלה לחבוש פאה נכרית בליל החתונה, לפי מנהגינו שאין עושים ייחוד אלא בסוף החתונה. אך למעשה אין ראוי להתיר לקנות פאה נכרית לצורך ליל החתונה, אלא אם רצון הכלה ללבוש פאה בליל החתונה [קודם הייחוד], הנכון הוא שתשאיל פאה מחבירתה [או מסלון כלות] רק עבור ליל החתונה. ואם עשו ייחוד אחר החופה כמנהג האשכנזים, חייבת הכלה לכסות את ראשה כפי הדין מיד אחר הייחוד, ולא די בפאה נכרית. ומן הראוי לכל חתן שישפיע על כלתו עוד מלפני הנישואין, לבל תחבוש פאה נכרית, שמלבד הפוסקים הרבים שאסרו זאת, רבים מאותם רבנים שהקילו בזה יודו שבפאות נכריות שבזמן הזה אין הדבר מגדרי הצניעות לחבוש פאה נכרית. ולכן על החתן להרבות בדברים עם הכלה בענין זה, ויקרא בפניה את דברי רבותינו שאסרו חבישת פאה נכרית [ראה בהערה], וכלה המתעקשת לחבוש פאה נכרית, יש להיוועץ עם מונה הוראה ספרדי [אוצר החכמה 1234567] אם לבטל השידוך. (ב)

החתן והכלה, ורק אז היא נחשבת כנשואה לכל דבר, וחייבת לכסות את ראשה במטפחת או בכובע כדת. וכן פסקו הרמב"ם ומרן השולחן ערוך (אבן העזר סימן נה סעי' א). אמנם הרמ"א בהג"ה שם פסק שהחופה היא הסודר שפורסין מעל לראשיהם של החתן והכלה בעת השבע ברכות. אבל לדין העיקר להלכה כדעת הרמב"ם ומרן השולחן ערוך. ולכן רק לאחר הייחוד הכלה צריכה לכסות את ראשה כדת וכדין. וראה בזה בשו"ת יביע אומר חלק ד' (חלק אבן העזר סימן ג') ובחלק ה' (סימן ח') ובחלק ו' (חלק אורח חיים סימן יג אות ד'), ובשו"ת יחווה דעת חלק ה' (סימן סב). ע"ש.

### שלא ללבוש פאה נכרית בליל החתונה

בכיסוי ראש מהאי טעמא, ממילא אפשר להקל בפאה נכרית בליל החופה קודם הייחוד. וכמו שנתבאר בכיוצא בזה בשו"ת יביע אומר חלק ד' (אבן העזר סימן ג'). ע"ש. אולם חוששני פן כשתהיה לה בבית פאה נכרית יתחיל יצר הרע לקטרג ולהסית לה ללבוש פאה נכרית גם אחר נישואיה, ולכן טוב

מקום העיקר לדינא להקל בזה, וכמ"ש בישועות יעקב, ובשו"ת די השב, ובשו"ת שערי רחמים, ובשו"ת יד אליהו ונגלר, ועוד. וכתב השדי חמד (מערכת דת יהודית אות א) שיתכן שאילו היו רואים המתיר"י הלוי וסיעתו דברי השיטה מקובצת בשם הגאונים, היו חוזרים בהם ומבטלים את דעתם כנגד הגאונים. ע"ש. וכן כתב בשו"ת ימי יוסף בתרא (ס' ב'). ולכן גם אחר הקידושין אינה צריכה לכסות את ראשה. וכלה אחר שבע הברכות שתחת החופה, עדיין אינה צריכה כיסוי הראש, שהחופה אינה הטלית שפורשים בעת שבע הברכות, אלא החופה היא הייחוד שמתייחדים

(ב) כן פסק מרן אאמו"ר שליט"א בתשובה לשאלה מניסן תשל"ב וזו לשונו: בדבר שאלתו אודות חבישת פאה נכרית בליל החופה בלבד, הנה כל זמן שעדיין לא התייחדו החתן והכלה, דין הכלה כארוסה לכל דבר, לדברי הרמב"ם ומרן השולחן ערוך ו"ל, ולכן כיון שמצד הדין אינה חייבת עדיין



שתקה פאה נכרית בתורת השאלה בלבד, לצורך ליל החופה, ושומר מצוה לא ידע דבר רע. עכ"ל.

### איסור חבישת פאה נכרית לאשה נשואה

וחתן שיש לו דין ודברים עם כלתו אם לחבוש פאה נכרית או לא, מן הראוי שיקרא עמה הדברים דלהלן, [המבוססים על פי המבואר בשו"ת יביע אומר חלק ה', חלק אבן העזר סי' ה'], כדי לשכנעה להמנע מחבישת פאה נכרית ולצאת עמה לרשות הרכים:

בירושלמי (פ"ו דכתובות ה"ו) אמרו: היוצאת בקפלטין שלה, יש בה משום יוצאת וראשה פרוע. ופירש הערוך, דהיינו פאה נכרית, וכן פסק בשו"ת באר שבע, ודחה בשתי ידיים הוראת השלטי גבורים שכתב להתיר. ומפיו לפידים יהלכו נגד המתיר בזה, וגם הגאון בעל עצי ארזים כתב שהדברים ברורים לאסור, והמורים היתר חדשים מקרוב כאו, עתידים ליתן את הדין. וכן פסק הגאון יעב"ץ במור וקציעה (סימן עה), ובספרו שאלת יעב"ץ חלק א', שאף הרמ"א שהביא דברי השלטי גבורים, לא כתב בן אלא לענין לקרות ק"ש כנגד פאה, אבל לענין לצאת עם פאה לרה"ר, שיש בזה איסור תורה, מודה הרמ"א שאסור, שהרי לא הביא דין זה באבן העזר סימן כא. וכן פסק החתם סופר, והגאון רבי שלמה קלוזנר. והגאון ההפלאה יצא בחרם על הנשים היוצאות לרה"ר בפאה. והסכימו עמו חברי בית דינו. וכן דעת בנו רבי צבי הירש בספרו לחמי תודה, שראוי להודיע לעם גודל המכשלה של המנהג הרע שנשתרבו זה כמה שנים, לצאת לרה"ר בפאה, והביא שמר אביו ההפלאה ובית דינו אסרו זאת בכל תוקף ובחרם. וכן כתב הגאון בעל תורת שבת (סימן שג). והגר"ח מצאנו כתב בשו"ת דברי חיים (סימן ל') שמנקלי העם ופחותי הערך שנהגו לצאת בפאה לרה"ר פשתה המספחת להקל ראש על ידי האפיקורסים, וחלילה לנהוג להקל בזה. וכן פסק הגאון רבי צבי הירש חיות בתשובה (סימן גג) שבכל תפוצות ישראל לא נשמע מעולם שיקלו בזה, זולת המתחדשים אשר פרצו גדרות ישראל. וגם הגר"א

מוילנא בספר שנות אליהו (פ"ו דשבת) אוסר לצאת בפאה נכרית. וכן כתב בפאת השלחן (סימן ג' ס"ק לט). וכן כתב הגאון בעל ברכת רצה בתשובה שהובאה ביצועות יעקב (סימן כא). וכן פסק ביצועות יעקב עצמו. וכן דעת הרב צמח צדק. וכן העלה מהר"י אסאד בשו"ת יהודה יעלה, שיש בזה איסור משום ובחוקותיהם לא תלכו, ושכן העלה גם כן בתשובה מאהבה. וכן פסק הגאון ממנוקאטש בעל מנחת אלעזר, ומהר"א תאומים בחדר לאברהם כתב, שמנהג זה שנהגו בו אמותינו הקדושות איסור, באו פריצים וחיללוהו, ופרצו גדרן של ישראל לצאת בפאה נכרית, ומכשלה זו תחת ידי חכמי הדור שאין מוכיחים אותם, כי מוכטחני בבנות ישראל הכשרות שישמעו לקול מורים, וככל אשר יגזרו אומר על פי דין תודה"ק, והעיקר בדברי הרב באר שבע שאסר בזה בכל תוקף. וכן פסק בשו"ת יד הלוי. וכן כתב בספר שער הזקנים, ובספר נחלת אבות, ובשו"ת תשורת שי, ועוד ועוד.

ומלבד כל הנ"ל יש אחרונים שאוסרים על כל פנים מטעם מראית העין, והם הגאון בעל תפארת ישראל (פ"ו דשבת מ"ה). וכן כתב בספר הרי בשמים (חלק א' סימן לו) ובשו"ת מהרי"ל דיסקין (קו"א סימן יג), ובשו"ת עדות ביהוסף ממלז (סימן כט). ע"ש.

וכל שכן בדורות הללו שעושים את הפאות הנכריות במומחיות רבה עד שלא ניכר כלל אם האשה הולכת בשערותיה המבעיות בגילוי ראש או בפאה נכרית. ומסתבר שגם אלו שהתירו פאה נכרית לא היתה כוונתם לפאות המצויות כיום, שגם השחקניות הפרוצות מתקשטות והולכות בפאה. ובפרט בפאות הארוכות, ובודאי שיש בזה פריצות להדמות לחצופות הללו, אשר פרצו כל גדרי המוסר מעליהן, וחלילה ללמוד ממעשיהן המקולקלין. ומכל שכן שיש לאסור בזה לבנות הספרדים ועדות המזרח, לאחר שכל רבני



מותר על פי ההלכה, וכמו שהעיר החסד לאברהם הנ"ל על גאוגי דורו שלא מוחו בנשים שנוהגות להקל בפהא. ושהמכשלה הזו תחת ידיהם. והנה גם עתה ישנם נשי רבנים ואדמו"רים שמקילות בזה, וכן מורות בבית יעקב וכדו', והתלמידות ובתוכן גם מבנות עדות המזרח למדו להקל ראש בפאה נכרית נגד דעת גדולי הספרדים שלאורם אנו הולכים. ומצוה להחזיר עטרה ליושנה. וילפי הגי' נשי מקלקלתא ולא מתקנתא. ובאמת שכולן עושות שלא ברצון חכמים. ואין להתפעל ממה שכמה אדמו"רים ורבנים אינן מוחין בנשותיהן ההולכות בפאה, [ובודאי שאינן הולכות בפאות הארוכות המצויות כיום, אלא בפאות ישנות שכל רואיהן יכירום שזו אכן פאה ולא שיערה הטבעי], מפני שאין ידם תקיפה למחות בהן, וקיימו בעצמם שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם. ומה יעשו גדולי הדור שאין דורם עולה יפה. ואנו אין לנו אלא דברי רוב רבותינו הראשונים אשר באורם נראה אור. ועיין עוד בזה בשו"ת מהר"ם פרוכניצאל ח"א (סי' צ', בן דורו של מן הש"ע), ובשו"ת סבא קדישא (סימן ג').

### יש להעדיף מטפחת על פאה - אף שמגלים מעט מהשערות

לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו, לפי ששמענו מי שהורה ואמר שישק נחלו אמותינו שנהגו לגלותו. והוא איסור גמור, ובפירוש הרי אמרו שער באשה ערוה. איברא, דאין בזה בית מוחש לאותו שער כלל, כיון שנהגו לגלותו. ואפילו לקריאת שמע. וההוא דשער באשה ערוה לא מיירי אלא בשער שדרך האשה לכסותו, דומיא דטפח באשה ערוה. פירוש טפח שדרך לכסותו, ואקשינן למאי, אי לימא לאסתכולי בה, כלומר שהיא אשת איש ומתכוין ליהנות, אפילו באצבע קמנה שאין דרכה להיות מכוסה אסור, ומשני לא צריכא לאשתו ולקריאת שמע וכו' ומכל מקום לדברי כולם אין באותו שער [חוץ לצמה] שום חשש כלל וכו'. וכתב הרשב"א, דאוקימנא לאשתו ולק"ש, אפשר למקום צנוע שבה, אבל פניה וכו' ושערה

הספרדים המפורסמים פסקו לאסור בזה, והעידו שבמקומותינו לא נשמע מעולם מנהג כזה לצאת בפאה לדה"ר. ואם המצא תמצא אחת שהיא פורצת גדר, האשה ההיא תשא את עונה, והרי היא במלה במיעוטא, וכל בית ישראל נקיים. וכמו שכתב כל זה מהר"א פלאנץ בספרו בידך את אברהם. וכן כתב מהר"י אבולעפיא בפני יצחק. והגאון רבי יוסף בודלא אב"ד ירושלים. וכן כתב השד"ח. ומבואר בדברי הרב שבלי דוד שלכל הדעות במקומות שלא פשט המנהג להיתר, הוי בכלל דת יהודית. שיוצאת בלא כתובה. ומכיון שבארץ ישראל העידו הגדולים שהיה מנהג הספרדים לאסור בפאה נכרית, בודאי שאסור לפרוץ גדר המנהג אשר רבים ועצומים בתורה כותבים שכן הוא שורת הדין. ואמנם לצערינו ולדאבון לבנו גם נשים חרדיות הולכות באחרונה בפאה נכרית, ונסתפו אחר הזרם, אשר כל חלקה של הצניעות הכאיבו [שגם המתירים בודאי שיעדו להחמיר בזה משום הצניעות, וכן היה מרגלא בפומיה דהגר"צ אבא שאול זצ"ל], וכנראה שלא ידעו חומר האיסור, וחשבו שהדבר

והנה בספר דת יהודית להרב שטרנבוך טען כנגד כ"ז, שאפילו שדעת רוב ככל גדולי הפוסקים לאסור פאה נכרית, מכל מקום עדיף שילכו עם פאה מאשר ילכו עם מטפחת ויגלו מעט משערות ראשן. ומסתמך על דעת החתם סופר (סימן לו) ועוד אחרונים שאסרו לגלות משערות הראש אפילו מעט. ויש המתפעלים מטענה זו, ויצר הרע הוא דגרים שיקבלו טענה זו, ובפרט שיש המתפעלים מדברים הנדפסים, ומקבלים טענה זו ונוהגים היתר בפאה נכרית. [ובכמה מקומות טועים לחשוב שאשה ההולכת במטפחת או בכיסוי ראש נמנית על המחנה הדתי-לאומי, ואינה בכלל החרדיות]. וזה פשוט שהטענה הנ"ל אינה נכונה כלל, שהיא נגד דעת ראשונים כמלאכים, כמו הרשב"א, וכאשר יבואר. וז"ל תשובת מהר"ם אלשקר (סימן לה): אם יש לחוש

שם, שכנראה טעמו של מרן אאמו"ר שליט"א הוא משום דבכהאי גוונא לא הוי רובו של טפח, וטפח הוא כשמונה ס"מ לפי מנהגינו כידוע. וסבירא ליה דאסור מן התורה לגלות טפח בשערה ברשות הרבים, וכמ"ש בכיו"ב ברכות (כד.). וכמ"ש בשו"ת תשורת שי חלק ב' (סימן לה) לצדד כן. ע"ש. ואם רובו של טפח יש לאסור על כל פנים מדרבנן, דרובו ככולו, ממילא במיעוטו של טפח יש להתיר.

ובמכתב ממרן אאמו"ר שליט"א (משנת תשל"ל) כתב: מה שאומרים שאפילו שערה אחת משערות הראש יש בו איסור תורה, אינו נכון, ומנהג הנשים הספרדיות דור אחר דור לגלות אצבע או שתיים משערות הראש כלפי פנים, ומחר"ם אלשקר שהיה גאון עולם בזמן הבית יוסף הרי פסק להתיר בזה. וכן כתב עוד הרבה פוסקים אחרונים. ועיין עוד בשו"ת אגרות משה, ובשו"ת תשורת שי. ואכמ"ל.

ובבתי ספר לבנות של הספרדים מן הראוי והנכון שלכתחלה ילמדו שם מורות שאינן חובשות לראשן פאה נכרית, ועל ידי זה ישרישו בלב הבנות לנהוג בצניעות ולחבוש לראשן כובע או מטפחת כדת. אולם אם יש שם כבר מורות ספרדיות נשואות החובשות פאה נכרית, ומפרנסות את הבעל שהוא אברך שתורתו אומנותו, אין לפטר את אותן מורות, אלא מן הראוי לשכנען לבוא לכל הפחות למסירת השיעור בכיסוי ראש, וכן יתנו הוספה במשכורת וכדו', לאותן מורות הבאות למסירת שיעור בכיסוי ראש. וזו הדרך הנכונה.

שחויץ לצמתה שאינו מתכסה, אין חוששין להן מפני שהוא רגיל בהן ולא מריר. וכן כתב בארחות חיים. וכן שמעתי שכתב בעל המכתם. [וכן כתבו המאירי הריטב"א ודורא"ה]. ואין זה צריך לפנים, שלדברי כולם אין בו צד איסור כלל, אדרבה שהתירוהו בפירוש ואפילו לק"ש, והעידו שנהגו לגלותו, ובודאי כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד, וכל מה שתמצא בספר הזוהר שמקפיד על גילוי השער אפשר דבשער שדרכה לכסותו משתעי, ואלא מעתה לפי דרכו שער גבות עיניה נמי היה להם לאסור, דשער קרייה רחמנא, אלא שדברים אלו בטלים ומבוטלים, ולית בהו מששא כלל, וכמה לא חלי ולא מרגיש האי גברא וכו', ואיך עלה בידו למחות וכו', ואפילו אותן נשים שבאו מארצות הערלים והיו נוהגות לכסותו כשהיו שם, אין להזהירן שלא לגלותו כיון שקבעו דירתן בכאן וכו'. עכ"ד. ואמנם בצמח צדק (סימן קלה) פליג על זה, אך ראה מה שהשיב על כל המענות בירחון אור תורה (שנת תשמ"ח, סימן קצו). ובשו"ת אגרות משה (חלק אבן העזר סימן נח) האריך בזה על דברי הגאון החתם סופר, וכתב, דאף שמן הראוי להחמיר לכסות כל שערות הראש, פשוט הוא שאלו הרצות להקל אין להחשיבן כעוברות על דת יהודית, ואין להמנע אפילו ת"ח מלישא אשה כזו, אבל הוא רק ערך ב' אצבעות כגובה שהפנים הוא ערך אורך ב' טפחים, ויהיה בצירוף פחות מטפח, ויותר אסורה. ע"ש.

ולענין שיעור השער שמוחר מן הדין לגלות מלפנים על הפרחת או הצדעיים, מרן אאמו"ר שליט"א מורה ובא שהוא כשיעור ב' אצבעות לערך, [כ- 4 ס"מ] ונכון יותר כשיעור אצבע אחד בלבד. וראה בירחון אור תורה (שכט תשמ"ח) מ"ש באורך בענין זה, וכתב